

Партола А.І.

РОЗВИТОК СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ КЛАСТЕРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ КЛАСТЕРНОЇ КООПЕРАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ

У статті представлено розробку основних функціональних напрямів формування та розвитку спеціалізованої кластерної організації. Акцентовано увагу на підходах до розробки програм кластерного розвитку та організації її реалізації спільних кластерних проектів. На основі узагальнення європейського кластерного досвіду виділено чотири можливих типи спільних кластерних проектів: інноваційний, освітній, інфраструктурний та інформаційно-комунікаційний. Представлено коротку характеристику кожного з них, його цілі та можливі результати.

Ключові слова: кластер, спеціалізована кластерна організація, спільний кластерний проект, кластерна програма, кластерна кооперація.

Постановка проблеми. Розвиток глобального економічного середовища відзначається бурхливими змінами всіх аспектів функціонування підприємств. Забезпечення стійкості суб'єкта господарювання в таких умовах потребує розробки та запровадження нових організаційних форм управління, які б були достатньо гнучкими та одночасно стабільними у підтримці конкурентоспроможності підприємств. Світова практика показує, що досить привабливою за названими критеріями є мережева організаційна структура, яка будується на принципах емерджентності, інтеграції та партнерства. Найбільш поширеними серед мережевих структур є кластери підприємств, які особливо активно стали розвиватися в останні два десятиліття. Спеціалісти зазначають, що успішність діяльності кластерів визначається ефективністю спеціалізованої кластерної організації, яка виконує функції організатора, комунікатора, координатора та модератора кластера. Саме тому, особливої актуальності та практичної вагомості набули проблеми розроблення механізмів забезпечення ефективності кластерної організації, розроблення таких моделей взаємодії підприємств-учасників кластерів, які б генерували найбільші ефекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування та розвитку кластерів підприємств активно досліджуються як у зарубіжній, так і вітчизняній економічній науці. У працях таких іноземних дослідників, як Портер М. Солвел О., Кетелс Х, Лінгвіст Г, Енрайт М., [1-4] було ретельно досліджено пита-

ння забезпечення ефективності спеціалізованих кластерних організацій, формування механізмів ефективної співпраці підприємств, координації їх взаємодії. У вітчизняному науковому середовищі найбільш розробленими є проблеми, які стосуються ідентифікації кластерів, розробки їх структури, принципів взаємодії, напрямів ефективного розвитку та державної підтримки [5-8]. Проблеми, що стосуються формування та функціонування, насамперед спеціалізованих кластерних організацій, сьогодні залишаються ще мало дослідженими, оскільки у вітчизняній економіці кластери підприємств перебувають на початковій стадії формування.

Формулювання цілей статті. Виходячи із викладеного вище, метою статті є розробка узагальнених функціональних напрямів розвитку спеціалізованої кластерної організації як основного інструменту забезпечення ефективної взаємодії підприємств у кластерах.

Опис основного матеріалу дослідження. Ефективність функціонування створеного кластера у будь якій сфері економічної діяльності прямо залежить від компетенцій спеціалізованої кластерної організації, яка створюється для управління кластерним розвитком, координації діяльності учасників кластера в межах спільних проектів та програм. Спеціалізовані кластерні організації можуть мати свою специфіку залежно від сфери діяльності, кількості учасників кластера, рівня їх соціальної та економічної взаємодії тощо. Проте, можна стверджувати, що загальною метою діяльності для більшості спеціалізованих кластерних організацій є створення умов для ефективної взаємодії учасників кластера, установ освіти і науки, некомерційних організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інвесторів в інтересах реалізації програми

© Партола Андрій Ігорович, аспірант кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ e-mail: topcar@aet.ua

розвитку кластера для досягнення ними цільових показників.

Як правило, спеціалізована кластерна організація являє собою комерційну або некомерційною організацію, яка здійснює методичний, організаційний, експертно-аналітичний та інформаційний супровід розвитку кластера. Вона може створюватися у різних організаційно-правових формах. На практиці зустрічаються кластерні організації, що утворені у формі господарського товариства з обмеженою відповідальністю, асоціації або самостійної некомерційної організації. Як правило, органи управління кластерної організації включають представників не менше половини учасників кластера. Вищим керівним органом кластерної організації часто є загальні збори, до складу яких входять всі учасники кластера. Проте, можливі й інші форми кластера, де працюватимуть інші інструменти прийняття рішень. Але варто зазначити, що для забезпечення ефективності кластерної співпраці та мотивації учасників, при створенні спеціалізованої кластерної організації потрібно обов'язково продумувати механізм вирішення ключових питань, пов'язаних з розвитком кластера, який й би передбачав можливість долучення всіх учасників до прийняття стратегічних рішень.

Функціонування спеціалізованої кластерної організації має базуватися на таких принципах:

- комплексний підхід до розвитку кластера, який передбачає роботу спрямовану на досягнення спільних інтересів всіх учасників кластера, реалізацію заходів за всіма напрямками розвитку кластера;

- залучення всіх учасників кластера до розробки та реалізації програми кластерного розвитку;

- концентрація зусиль на пріоритетних напрямках розвитку кластера;

- узгодження стратегічних, програмних та планових документів, що визначають пріоритети і заходи в рамках діяльності кластерної організації з всіма учасниками та іншими органами управління кластером;

- формування «портфеля сервісів» (послуг кластерної організації) виходячи з потреб учасників кластера та задач розвитку кластера;

- забезпечення конфіденційності інформації, яка передається учасниками кластера кластерній організації з метою забезпечення її функціонування і відносно якої встановлені певні обмеження щодо її розповсюдження;

- у випадку, якщо функції кластерної організації здійснює організація, яка виконує ряд інших задач не пов'язаних з розвитком кластера

(управляюча компанія технопарку, регіональна корпорація розвитку, підприємницька асоціація тощо), то у складі даної організації має бути сформований окремий структурний підрозділ, який буде виконувати функції кластерної організації;

- у випадку, коли досягнення високої ефективності реалізації заходів неможливо за рахунок ресурсів, якими володіє кластерна організація, окремі види робіт можуть виконуватися із залученням сторонніх організацій, включаючи органи місцевої виконавчої влади;

- відповідність організаційної структури кластерної організації чи її підрозділу, який відповідальний за розвиток кластера, функціям спеціалізованої кластерної організації.

Основним видом діяльності спеціалізованої кластерної організації є робота з методичного, організаційного, експертно-аналітичного та інформаційного супроводу розвитку кластера. Вона включає:

- розробку і реалізацію програми розвитку кластера;

- організацію підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації і стажувань кадрів, надання консультаційних послуг в інтересах учасників кластера;

- організацію вебінарів, круглих столів, конференцій, семінарів у сфері інтересів учасників кластера для досягнення мети створення кластера підприємств;

- проведення моніторингу стану промислового, наукового, фінансово-економічного потенціалу територій і надання зазначеної інформації учасникам кластера;

- організацію виведення на ринок нових продуктів чи послуг, вироблених в рамках кластера, розвиток кооперації учасників кластера в науково-технічній сфері;

- організацію виставково-ярмаркових та комунікативних заходів в сфері інтересів учасників кластера, а також їх участі у виставково-ярмаркових та комунікативних заходах, що проводяться за кордоном.

Важливим напрямом роботи спеціалізованої кластерної організації є розробка програми розвитку та сприяння її реалізації. Для того, щоб програма розвитку кластера була результативною, кластерна організація здійснює:

- надання консультаційних послуг учасникам кластера за напрямками реалізації програми;

- організацію надання учасникам кластера послуг в частині правового забезпечення та просування продукції та послуг кластера;

- проведення інформаційних кампаній в засобах масової інформації щодо висвітлення діяльності кластера;
- забезпечення залучення кредитних та інвестиційних ресурсів в рамках програми розвитку кластера;
- забезпечення координації заходів програми розвитку кластера з заходами програм розвитку учасників кластера для досягнення мети створення кластера;
- проведення маркетингових досліджень на різних ринках, пов'язаних з просуванням продук-

ції та послуг кластера.

Програма розвитку кластера має містити перелік певних заходів, які мають бути обов'язково скоординованими за цілями, ресурсами та термінами. Крім того, вона має містити показники ефективності виконання запланованих заходів. У реалізації програми розвитку кластера має брати участь максимальна кількість учасників кластера, а також організацій, що представляють освітню та інноваційну інфраструктуру кластера. Оптимальна структура програми розвитку кластера представлена на рис. 1.

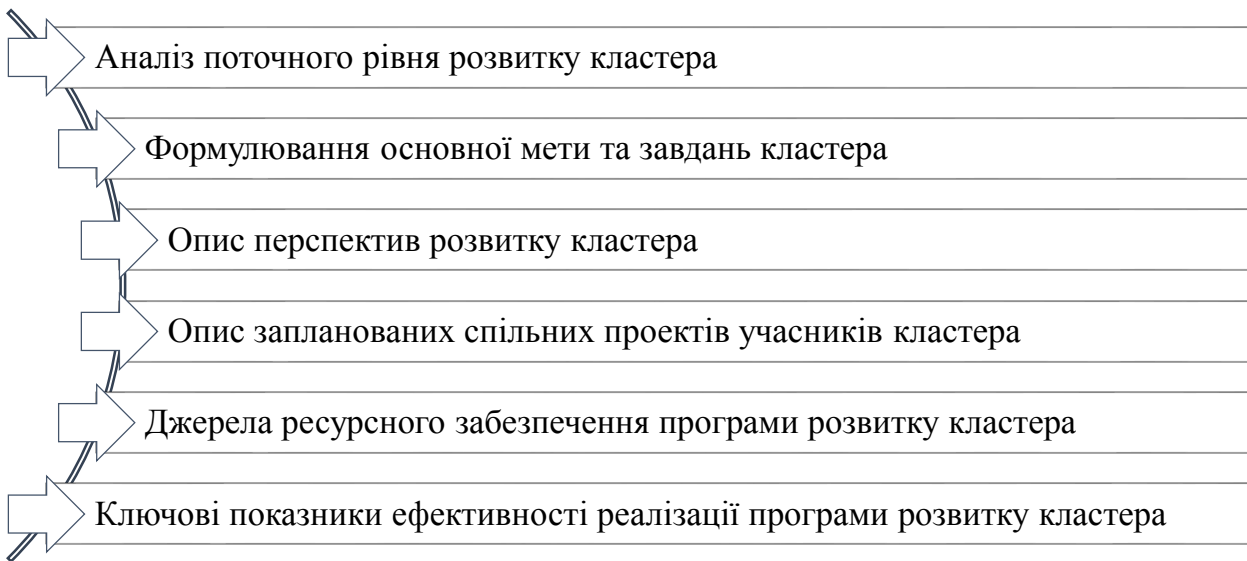

Рис.1. Структура програми розвитку кластера

Важливим аспектом у створенні програми кластерного розвитку має бути врахування особливостей спільних проектів учасників кластера, які є головними інструментами досягнення синергетичних ефектів. Кожен

кластерний проект складається з послідовності певних етапів, точність та ефективність проходження яких визначають його результативність (рис. 2.)

Спільний проект – це комплекс процесних та

Рис. 2. Послідовність організації співпраці компаній для здійснення кластерного проекту

технологічних заходів щодо створення та розвитку виробничої кооперації між учасниками кластера. Спільний проект реалізується ініціато-

рами та учасниками спільного проекту.

Загальна структура спільного проекту описана на рис. 3.

Паспорт спільного проекту учасників кластера

- Загальна характеристика проекту
- Аналіз ресурсного забезпечення
- Показники ефективності

Опис спільного проекту та ефектів від його реалізації для кластера

- Оцінка впливу проекту на досягнення цілей та завдань програми розвитку кластера
- Опис бар'єрів, які стримують розвиток кластера і на нівелювання яких спрямований спільний проект
- Оцінка впливу спільного проекту на функціональну залежність учасників кластера

Роль, обсяги та види витрат ініціаторів проекту

- Короткий опис процесних та технологічних заходів
- Опис форм фінансування заходів спільного проекту, наприклад, кредит, грант, лізинг

Роль та функції учасників проекту

- Обов'язки та наміри учасників спільного проекту по використанню виробленої ініціаторами спільного проекту продукції чи послуг в рамках реалізації спільного проекту

Роль та функції кластерної організації та інших органів управління розвитком кластера

Обґрунтування необхідності залучення фінансових коштів з державного бюджету (грантових програм)

- Обсяги коштів та перелік заходів, на які необхідне фінансування, для досягнення цілей реалізації спільного проекту
- Обґрунтування причин необхідності залучення державної чи грантової фінансової підтримки

Рис. 3. Структура опису спільного проекту учасників кластера*

*Джерело: складено автором за матеріалами [9]

У ході реалізації спільних проектів, як правило, передбачається ряд заходів, які можна розділити на процесні та технологічні. Процесні заходи – це заходи, спрямовані на забезпечення відповідності послуг, що надаються ініціаторами спільного проекту вимогам учасників спільного проекту. Такі заходи завжди передбачають фінансування ряду витрат організаційного характеру, зокрема, такі як: оплата послуг кластерної організації з підготовки необхідної документації для проведення ліцензування діяльності з виконання робіт, чи надання послуг; оплата послуг кластерної організації по здійсненню освітньої діяльності за програмами

професійного навчання та за додатковими професійними програмами з підготовки та підвищення кваліфікації інженерно-технічних кадрів; що мають ліцензії на здійснення відповідного виду діяльності у випадках, якщо така діяльність підлягає ліцензуванню; оплата послуг кластерної організації з розробки нормативної та методичної документації систем планування, розрахунку, обліку та контролю витрат виробництва тощо.

Технологічні заходи – це заходи щодо організації виробництва нових видів продукції чи послуг, включаючи продукцію та послуги з поліпшеними технічними й експлуатаційними

характеристиками, що реалізуються ініціаторами спільного проекту відповідно з потребою в зазначених видах продукції чи послуг учасників спільного проекту і включають такі витрати технологічного характеру: придбання, доставка, монтаж, проведення пусконаладжувальних робіт нових машин і обладнання, що беруть участь в технологічному процесі виробництва продукції чи послуг; оплата лізингових платежів ініціаторів спільного проекту за придбані в сторонніх організаціях за договорами фінансової оренди основних засобів; придбання технологічного оснащення для обладнання; придбання програмного забезпечення та програмно-апаратних комплексів управління підприємством, виробничими і технологічними процесами тощо.

Спільні проекти, що здійснюються учасниками кластерами розрізняються за напрямками взаємодії, кількістю учасників,

джерелами фінансування, результатами. Сутнісною характеристикою різних спільних кластерних проектів є обов'язкова наявність кінцевих ефектів, які можуть використовуватися всіма учасниками кластерами або значною їх кількістю. Наявність синергетичних ефектів, як результату здійснення спільного проекту учасниками кластера, є основним мотиваційним чинником для підтримки проекту, як з боку окремих учасників, так й спеціалізованої кластерної організації та грантових програм загалом.

На основі узагальнення практичного матеріалу, що стосується діяльності спеціалізованих кластерних організацій, які функціонують у кластерах Європи [10-11], нами було виділено чотири узагальнених різновиди спільних проектів, які є актуальними для переважної більшості кластерів, рис. 4.

Варто акцентувати увагу на тому, що залежно

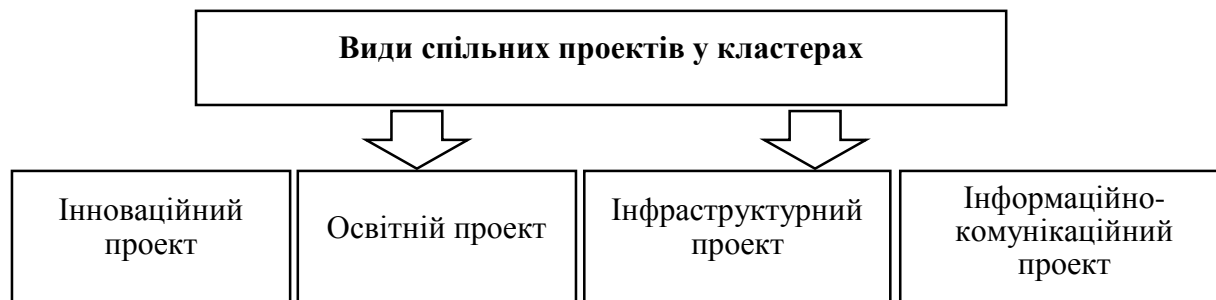

Рис. 4. Класифікація видів спільних проектів у кластері

від специфіки економічної сфери діяльності, а також існуючих потреб конкретних підприємств, при практичному аналізі можливих спільних кластерних проектів, представлена вище схема може бути доповнена додатковими типами кластерних проектів. Наприклад, для підприємств транспорту актуальними можуть бути спільні проекти, що спрямовані на організацію мультимодальних перевезень, для хімічних компаній можна додати екологічно орієнтовані типи спільних проектів, для харчової – проекти спрямовані на вирощування еко-продуктів тощо.

Одним з найпоширеніших видів спільних кластерних проектів є Інноваційний проект, який являє собою комплекс науково-дослідних дослідно-конструкторських, виробничих, організаційних, фінансових, комерційних та інших заходів, які є відповідним чином організованими, оформленими проектною документацією, що забезпечує ефективне вирішення конкретного науково-технічного завдання, що виражене в кількісних показниках, і приводить до техніко-технологічних чи організаційних інновацій, які можуть викорис-

товуватися учасниками кластерами.

Цілями спільних інноваційних проектів є організація виконання проектних заходів на основі узгодження їх з ресурсами і виконавцями для досягнення цілей проекту в обмежений період часу і в рамках заданої вартості і якості. Інноваційні проекти можуть формуватися як у складі науково-технічних програм кластера для реалізації завдань окремих напрямів програми, так і самостійно, вирішуючи конкретну проблему у пріоритетних напрямках розвитку кластера.

Крім зазначеного вище, інноваційні проекти можуть спрямовуватися на створення сталих бізнес-проектів, а також умов та каналів для трансферу між стартапами, МСБ та великим бізнесом. Зміст таких проектів зводиться до просування проектів від стадії ідеї до зрілої великої компанії, що здатна генерувати значний дохід та створювати робочі місця шляхом попередньої експертизи та доведення проектів до рівня фінансування та впровадження.

В спільні інноваційні проекти, як правило залучаються бізнес-структури, а також науково-дослідні, дослідно-конструкторські центри,

дослідні частини університетів, бізнес-інкубатори тощо. Спільні інноваційні проекти, що здійснюються учасниками кластерів спрямовуються на стимулювання науково-освітньої інфраструктури, зокрема, вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ до проведення комерційної діяльності, забезпечення реалізації наукового результату на основі модернізації наукових лабораторій, придбання нового наукового обладнання та утворення малих інноваційних компаній. Важливими учасниками інноваційних проектів можуть також бути державні органи. Як показує світовий досвід, на ринку інноваційних послуг державна участь є значимим чинником, оскільки державні замовлення складають невід'ємну частину портфелів переважної більшості великих науково-дослідних центрів та інжинірингових компаній.

Важливим напрямом кластерної співпраці у багатьох кластерах є здійснення спільних Освітніх проектів. Однією з істотних проблем, з якою зіштовхнувся сучасний вітчизняний бізнес є недостатність фахівців ні за своїм кількісним, ні за якісним складом. Для забезпечення тієї швидкості та якості навчання спеціалістів, яка необхідна сучасному бізнесу, необхідним є налагодження технологічного, гнучкого та мобільного навчання. Саме на його організацію й спрямовуються освітні проекти, які здійснюються у кластерах із залученням освітніх та бізнесових організацій. Метою освітніх проектів є формування інноваційних підходів до сучасної системи освіти для професійної підготовки фахівців міжнародного класу.

Безумовно, найбільш активними учасниками освітніх проектів завжди є навчальні заклади. Освітні організації-учасники кластерної структури беруть активну участь в ініціативах щодо створення спільно з бізнесом програм підготовки спеціалістів із заданими компетенціями, що сприяє випуску таких спеціалістів, які користуються попитом серед потенційних кластерних роботодавців. Частина освітніх проектів спрямована на організацію якісного підвищення кваліфікації фахівців та розвиток у них необхідних для сучасного транспорту та логістики навиків. Програми розвитку навчальних закладів, які входять до кластерної структури включають в себе значну складову, пов'язану зі стимулюванням інноваційного підприємництва та посиленням коопераційних зв'язків між компаніями. Це робить їх активними учасниками освітніх програм розвитку кластерів.

Наступним видом спільних проектів, які можуть здійснюватися підприємствами кластера,

є Інфраструктурні проекти, в ході реалізації яких відбувається створення комплексів мультимодальних термінально-логістичних центрів (ТЛЦ). У таких центрах здійснюється централізація вантажної роботи, яка має суттєвий вплив на структуру вантажообігу і розподілу навантаження на прилеглу транспортну мережу. Будівництво транспортно-логістичних центрів необхідно на всій мережі залізниць в великих транспортних вузлах, морських і річкових портах. Особливе значення у виборі територіального розташування відіграє віддаленість та зв'язок ТЛЦ з великими транспортними артеріями. Зокрема, такими як міжнародні транспортні коридори з великими обсягами перевезень. Термінально-логістичні центри пов'язують множинні вантажопотоки і розподіляють їх на транспортну інфраструктуру різних видів транспорту. Використання сучасних високих технологій в обробці і розподілі вантажів, в телекомунікаційній сфері та у менеджменті, а також відкритість мультимодальних транспортно-логістичних центрів дозволяє знаходити найбільш раціональні та ефективні способи взаємодії учасників, зокрема у сфері транспортування товарів [12].

Успішність господарської взаємодії між учасниками кластера визначається наявністю чітко вибудованого інформаційно-комунікаційного механізму. Для виявлення потенційних зон для кооперації, знаходження спільних проблем та можливостей для їх розв'язання, особливо важливим є обмін інформацією щодо поточного господарського стану, існуючих та потенційних обсягів виробництва, тенденцій та перспектив розвитку ринку тощо. Для забезпечення розв'язання описаних вище завдань кластерні організації можуть підтримувати спільні Інформаційно-комунікаційні проекти, сутність яких полягає у розробці та запуску єдиної інформаційно-управлінської системи оптимізації, моніторингу та управління транспортно-логістичними процесами, обміну інформацією про хід спільних дій, прогнозування та прийняття управлінських рішень, формування різноманітних баз даних для спільного користування тощо. Основним завданням таких проектів є створення або інтегрування вже існуючих інформаційних систем в єдиний інформаційний простір.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи зазначене вище, варто відзначити, що налагодження ефективної роботи спеціалізованої кластерної організації великою мірою буде залежати від ряду суб'єктивних чинників, таких як рівень кваліфікації керівництва, його вміння

налагоджувати комунікації та знаходити спільні площини для взаємодії між учасниками, що мають різні економічні інтереси, а також рівня ділової довіри, що сформувалася у кластерному середовищі. Крім того, успішність спеціалізованої кластерної організації буде визначатися рівнем ділової культури учасників, їх рівнем готовності до співпраці у спільних проєктах, усвідомленням важливості координації

власної діяльності задля отримання додаткових ефектів від участі у кластері. Подальші дослідження у даному напрямі мають стосуватися розробки параметрів функціонування спеціалізованої кластерної організації відносно різного класу полюсів кластеризації з урахуванням специфіки певних напрямів економічної діяльності та ситуаційних умов підприємницького середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Solvell O. The Cluster Initiative Greenbook / Solvell O., Lindqvist G., Ketels Ch./Gothenburg, Competitiveness Institute, VINNOVA, 2003. – 92 p..
2. Lindqvist G., Ketels Ch., Solvell O. The Cluster Initiative Greenbook 2.0. / G. Lindqvist, Ch. Ketels, O. Solvell. – Stockholm: Ivory Tower Publishers, 2013. – Retrieved from: <http://www.clusterportal-bw.de/service/publikationen/cluster-cluster-initiativen-undnetzwerke/publikation/Publikationen/download/dokument/the-cluster-initiative-greenbook-20>
3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations / M. Porter. – London: McMillan Press, 1990. – 875 p.
4. Enright M. J. Survey on the Characterization of Regional Clusters: Initial Results / M. J. Enright. – Working Paper, Institute of Economic Policy and Business Strategy: Competitiveness Program, University of Hong Kong, 2000. - 21 p.
5. Войнаренко М. П. Кластери в інституційній економіці: монографія / М. П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Триада-М», 2011. – 502 с.
6. Паливода О. М. Управління інноваційним розвитком промисловості в країнах Європейського Союзу на основі формування кластерної інфраструктури / О. М. Паливода, Л. С. Селіверстова // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 1 (9), ч. 1. – С. 185-191.
7. Паливода О. М. Підходи до формування кластерної інфраструктури в країнах Європейського Союзу / О.М. Паливода // Водний транспорт. - 2016. - Вип. 2. - С. 109-114.
8. Паливода Е. М. Методические подходы к идентификации кластеров промышленных предприятий в экономике Украины // Е. М. Паливода. Научный журнал «Экономика Украины». – 2015. – №11(640). – С. 45-55
9. Абашкин В. Инструменты развития промышленных кластеров: алгоритм создания, требования, меры поддержки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cluster.hse.ru/mirror/pubs/share/215745195>
10. European Cluster Trend Report / European Commission, 2015. Retrieved from: http://ec.europa.eu/growth/smes/cluster/observatory/european-cluster-trend-report_en
11. Summary Report - Cluster Internationalisation and Global Mega Trend / European Commission, 2015. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents / 10689 / attachments /1/translation>
12. Горнова Л.А. Комплексное предоставление транспортно-логистических услуг в аспекте интеграции транспорта в международное пространство/ Л.А. Горнова, Е.В. Коньшева // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – 2016. –Том 8. – №3. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN316.pdf>

REFERENCES

1. Solvell O. (2003). The Cluster Initiative Greenbook. Competitiveness Institute, VINNOVA [in English].
2. Lindqvist G., & Ketels Ch., & Solvell O. (2013). The Cluster Initiative Greenbook 2.0. Stockholm: Ivory Tower Publishers. Retrieved from: <http://www.clusterportal-bw.de/service/publikationen/cluster-cluster-initiativen-undnetzwerke/publikation/Publikationen/download/dokument/the-cluster-initiative-greenbook-20> [in English].
3. Porter M. (1990). The Competitive Advantage of Nations. London: McMillan Press [in English].
4. Enright M. J. (2000). Survey on the Characterization of Regional Clusters: Initial Results. Working Paper, Institute of Economic Policy and Business Strategy: Competitiveness Program, University of Hong Kong [in English].
5. Voynarenko, M. P. (2009). Klasteriy v instyutysyniy ekonomitsi [Clusters in the institutional economy]. Khmelnytsky: KhNU, TOV «Triada-M» [in Ukrainian].
6. Palyvoda, O. M. (2017). Upravlinnya innovatsiynym rozvytkom promyslovosti v krayinakh Yevropeyskoho Soyuzu na osnovi formuvannya klasternoyi infrastruktury [Management of industry innovation development in the European Union countries on the cluster infrastructure formation basis]. Naukovyy visnyk Polissya – Scientific Bulletin of Polissia, 1 (9), p. 1, 185-191 [in Ukrainian].
7. Palyvoda, O. M. (2016). Pidkhody do formuvannya klasternoyi infrastruktury v krayinakh Yevropeyskoho Soyuzu [Approaches to the formation of cluster infrastructure in the European Union countries]. Vodnyy transport – Water transport, 2, 109-114 [in Ukrainian].

8. Palyvoda, E. M. (2015). *Metodycheskiye podkhody k ydentyfikatsyy klasterov promyshlennykh predpriyatyy v ekonomyke Ukrainy* [Methodical approaches to the identification of industrial enterprises clusters in Ukraine's economy]. *Nauchnyy zhurnal «Ekonomika Ukrainy» – Scientific journal «Economics of Ukraine»*, 11 (640), 45-55 [in Russian].
9. Abashkyn, V. (n.d.). *Instrumenty razvitiya promyshlennykh klasterov: alhoritm sozdaniya, trebovaniya, mery podderzhki* [Instruments for industrial clusters development: algorithm of creation, requirements, measures of support]. Retrieved from: <https://cluster.hse.ru/mirror/pubs/share/215745195> [in Russian].
10. *European Cluster Trend Report (2015)*. European Commission. Retrieved from: http://ec.europa.eu/growth/smes/cluster/observatory/european-cluster-trend-report_en [in English].
11. *Summary Report – Cluster Internationalisation and Global Mega Trend (2015)*. European Commission. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/10689/attachments/1/translation> [in English].
12. Gornova, L. A. (2016). *Kompleksnoye predostavleniye transportno-logisticheskikh uslug v aspekte integratsii transporta v mezhdunarodnoye prostranstvo* [Complex provision of transport and logistics services in aspect of transport integration in the international space]. *Internet-zhurnal «Naukovedeniye» – Internet-journal «Science»*, Vol. 8, 3. Retrieved from: <http://naukovedenie.ru/PDF/90EVN316.pdf> [in Russian].

Одержано 30.08.2018 р.